

Лариса Гаврилівна МИХАЛЬЧИШИНА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту та державного контролю,
Вінницький національний аграрний університет
E-mail: mykhalchyshyna.l.g@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ОПЕРАЦІЙ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

Михальчишина, Л. Г. Організаційно-методичні аспекти внутрішнього контролю операцій з цінними паперами [Текст] / Лариса Гаврилівна Михальчишина // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2015. – Том 22. – № 1. – С. 131-137. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Передумовою ефективного розвитку будь-якого вітчизняного підприємства, незалежно від форми власності, є функціонування системи внутрішнього контролю. Засновники, акціонери, а також держателі цінних паперів відповідних емітентів та кредиторі зацікавлені в отриманні достовірної інформації про фінансовий стан і платоспроможність організацій, обґрунтованих висновків на поточний і перспективний періоди. Таку інформацію користувачі фінансової звітності організації можуть отримати в процесі і за результатами внутрішнього контролю. Це передбачає підвищення рівня контролю за операціями з цінними паперами, здійснення профілактичних заходів для попередження зловживань. Проблема розвитку внутрішньогосподарського контролю у загальному вигляді на рівні будь-якого підприємства полягає у виробленні комплексного системного підходу й пов'язаних із ним методичних рішень, що дозволяють створити практичні умови для його функціонування на підприємствах, що здійснюють операції з цінними паперами. З метою забезпечення ефективного управління на підприємстві має здійснюватися суворий контроль за раціональним використанням грошових, матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, зокрема і цінних паперів.

Мета. Дослідження спрямовано на формулювання та узагальнення основних процесів здійснення внутрішнього контролю операцій з цінними паперами на підприємствах з подальшим його удосконаленням.

Метод (методологія). Методологічним підґрунтям дослідження є сукупність наукових методів системного, діалектичного та порівняльного аналізу, що забезпечило всебічність дослідження здійснення внутрішнього контролю операцій з цінними паперами на підприємствах України. Під час дослідження понятійного апарату, визначення методологій останнього застосовано такі наукові методи пізнання, як аналіз, синтез, наукові узагальнення, порівняння, групування, економіко-статистичний аналіз.

Результати. З'ясовано сутність, об'єкти та етапи внутрішнього контролю операцій з цінними паперами на підприємствах. Проаналізовано основні порушення під час проведення такого контролю та причини їх здійснення. Розроблено програму внутрішнього контролю, що дозволить підприємству підвищити свою репутацію, інвестиційну привабливість та уникнути непередбачених витрат. Виявлено основні методи та прийоми, які найефективніше забезпечать можливість вирішення всіх поставлених завдань із внутрішнього контролю операцій з цінними паперами, дозволить значно зменшити ризик виникнення помилок та підвищити рівень довіри до звітних даних.

Ключові слова: управління; засновники; акціонери; внутрішній контроль; аудит; цінні папери.

Larysa Havrylivna MYKHALCHYSHYNA

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Audit and State Control,
Vinnytsia National Agrarian University
E-mail: mykhalchyshyna.l.g@ukr.net

ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF INTERNAL CONTROL OF SECURITIES

Abstract

Introduction. *The system of internal control is a prerequisite for the effective development of any domestic enterprise, regardless of ownership. The founders, shareholders and holders of relevant securities issuers and lenders are interested in getting reliable information about the financial condition and solvency of organizations grounded conclusions on the current and future periods. Such information can be obtained by the users of financial statements in the process and according to the results of internal control. It can provide the increasing the level of control over securities transactions, the implementation of preventive measures for abuse prevention. The problem of internal control in general at any company aims to develop an integrated system approach and methodological solutions which are associated with this approach. It will allow to create practical conditions for the functioning of the enterprises which are engaged in securities transactions. In order to ensure effective management of the enterprise it should be a strict control of the management of financial, material, labor and financial resources, including the securities.*

Goal. *The purpose of the study is to formulate and review the key processes of internal control operations with securities in enterprises with the possibility of its further improvement.*

The method (methodology). *The methodological basis for the study is a set of scientific methods. Among them we can distinguish the method of system, dialectical and comparative analysis. It has ensured the comprehensiveness of the study. We have also applied for the study of the conceptual apparatus such scientific methods of learning as method of analysis, method of synthesis, method of comparison, method of grouping, method of economic and statistical analysis.*

Results. *The essence, objects and stages of internal control operations with securities in the workplace are considered in the research. The basic violations and the reasons for their implementation are determined. The program of internal control that will allow the company to increase its reputation, investment attractiveness and avoid unexpected costs is worked out. We have revealed the basic methods and techniques that effectively provide the opportunity to address all the objectives of the internal controls of securities transactions. It will also significantly reduce the risk of errors and increase confidence in the reported data.*

Keywords: *management; founders; shareholders; internal control; audit; securities.*

JEL classification: K22, J30

Вступ

Розвиток економічних процесів зумовлює зростання потреби в організації контрольної діяльності на підприємствах. Так сьогодні внутрішньогосподарський контроль є своєрідним фільтром, який проявляється через зворотній зв'язок, і насамперед, забезпечує можливість прийняття ефективних управлінських рішень. Лише організувавши дієвий контроль на підприємстві, керівництво та власники можуть отримати достовірну інформацію про стан справ та на основі цього забезпечити майбутнє своєї компанії. Також раціональна організація внутрішньогосподарського контролю є одним із заходів, спрямованих на вдосконалення управління підприємством, який забезпечує високий рівень виконання завдань, чіткий порядок у його веденні.

Ефективність роботи підприємства багато в чому залежить від здійснення контролю за операціями з цінними паперами. Систематичний і всеосяжний контроль сприяє забезпеченню обґрунтованості, своєчасності проведення цих операцій. Дослідженню проблем внутрішнього контролю присвятили свої праці такі науковці, як Т. А. Бутинець [1], Н. Г. Виговська [2], В. Ф. Максимова [3] та інші. У своїх напрацюваннях науковці розкривали основні аспекти внутрішнього контролю, проте жоден з них не висвітлював організаційно-методичне забезпечення внутрішнього контролю операцій з цінними паперами. До розробки питань теорії та методології обліку і контролю операцій з цінними паперами зробили вагомий внесок багато вітчизняних вчених: І. І. Пилипенко [4], І. В. Орлов [5], С. З. Мошенський [6], О. Л. Андрущак [7] та інші.

Мета та завдання статті

Дослідження спрямовано на формулювання та узагальнення основних тенденцій здійснення внутрішнього контролю операцій з цінними паперами на підприємствах з подальшим його удосконаленням. Потребує з'ясування сутність, об'єкти та етапи внутрішнього контролю операцій з цінними паперами на підприємствах. Необхідною є розробка програми внутрішнього контролю, що дозволить підвищити свою репутацію, інвестиційну привабливість та уникнути непередбачених витрат, яка вимагає встановлення основних методів та прийомів, які найефективніше забезпечать можливість вирішення всіх поставлених завдань з внутрішнього контролю операцій з цінними паперами.

Виклад основного матеріалу дослідження

Організація внутрішньогосподарського контролю – це процес упорядкування та налагодження системи внутрішньогосподарського контролю на підприємстві, який складається із заходів щодо її створення, постійного впорядкування, удосконалення її функціонування та має важливе значення для задоволення потреб управлінського персоналу в інформації. Підходи вчених щодо сутності поняття «внутрішній контроль» різняться між собою та інколи суперечать один одному. Найбільш вдалим вважаємо визначення Т. А. Бутинець, яка вважає, що внутрішній контроль – це контроль, який спрямований на створення умов гарантованого виконання обов'язків кожним менеджером, своєчасної і повної реалізації внутрішніх вимог та забезпечення ефективної діяльності всіх складових у процесі діяльності підприємства [1, с. 41].

Ефективність роботи підприємства багато в чому залежить від здійснення контролю за операціями з цінними паперами. Систематичний і всеосяжний контроль сприяє забезпеченню обґрунтованості, своєчасності проведення цих операцій. Контроль за операціями з цінними паперами дає можливість об'єктивно оцінювати реальний стан підприємства. Контроль є однією із функцій управління, яка дозволяє своєчасно виявити та ліквідувати ті передумови і фактори, які заважають ефективному веденню виробництва, успішному досягненню поставленої мети, відкоригувати діяльність підприємства чи його структурних підрозділів.

Система внутрішнього контролю за операціями з цінними паперами – це політика підприємства щодо їх обліку і процедури внутрішнього контролю, прийняті управлінським персоналом суб'єкта господарювання з метою забезпечення правильного та ефективного ведення обліку операцій з цінними паперами, їх збереження та запобігання шахрайству та помилкам, а також виявлення останніх, забезпечення точності і повноти облікових записів, своєчасної підготовки достовірної фінансової інформації за цими операціями.

Система внутрішнього контролю будується на таких елементах [8, с. 491].

1. Розподіл обов'язків. Для запобігання зловживанням і розкраданням необхідний розподіл обов'язків зі зберігання матеріальних цінностей, здійснення операцій і обліку. Крім того, у разі, коли кожен відділ вестиме облік своєї діяльності повністю, то зростає небезпека надання ним помилкових даних із метою поліпшення показників.

2. Наявність ефективних процедур санкціонування операцій. Для здійснення операцій необхідна наявність рішення відповідальних осіб, виконання всіх формальностей.

3. Своєчасне належне документування операцій. При великому інтервалі часу між здійсненням операції і фактом її обліку зростає вірогідність помилки.

4. Фактичний контроль за майном і документацією. Тобто використання технічних засобів і процедур, які запобігають втраті, вилученню або неправомірній зміні облікової документації.

5. Здійснення незалежних перевірок. Контролеру слід вивчити і зрозуміти кожен з елементів системи внутрішнього контролю на певному підприємстві. При цьому він повинен взяти до уваги два аспекти: які саме методи і процедури передбачені на підприємстві і чи застосовуються вони на практиці. У ході дослідження внутрішнього контролю аудиторів необхідно брати до уваги властиві будь-якій системі внутрішнього контролю вади.

Система внутрішнього контролю операцій з цінними паперами зображена на рис. 1.

Організація системи внутрішнього контролю операцій з цінними паперами залежить від багатьох факторів, зокрема від рівня ризиків, пов'язаних з відповідними операціями, обсягами таких операцій тощо.

Користувачів інформації щодо операцій з цінними паперами цікавлять фактори ризику, які можуть обмежувати виплати основної суми та відсотків за борговими цінними паперами емітента; недостатня ліквідність чи інші фактори, що можуть обмежити можливість відчуження цінних паперів емітента їх власниками; порядок оподаткування доходів за розміщеними емісійними цінними паперами та цінними паперами, які розміщуються, що може вплинути на розмір прибутку власників цінних паперів. Тому контроль за цими операціями з боку підприємства повинен бути постійним та ефективним, для покращення його інвестиційної привабливості.

Рис. 1. Система внутрішнього контролю операцій з цінними паперами [9, с. 142], [10, с. 38]

На сьогодні в Україні питання організації внутрішнього контролю на підприємстві державою не врегульовані, а тому це питання належить до сфери діяльності власника підприємства і керівництва.

Для розробки ефективної методики внутрішнього контролю операцій з цінними паперами важливо визначити об'єкти, суб'єкти та основні завдання контролю.

Об'єктами внутрішнього контролю операцій з цінними паперами є доцільність здійснення операцій з ними, безпосередньо документування та облік самих операцій з цінними паперами, у тому числі фінансові інвестиції та зобов'язання за цінними паперами, період та правильність сплати відсотків, дивідендів, можливість здійснення їх конвертації на інші цінні папери тощо.

Суб'єктами внутрішнього контролю операцій з цінними паперами має бути управлінський персонал (керівник, головний бухгалтер, аналітик, фінансист) або особи, яким доручено здійснювати контроль від імені управлінського персоналу. Більшість промислових підприємств України покладає функції контролю на бухгалтерські служби, що не можна вважати ефективним. Контроль за операціями з цінними паперами не є винятком, тому доцільно, щоб суб'єктами внутрішнього контролю за такими операціями були керівник, загальні збори акціонерів, ревізійна комісія, головний бухгалтер, фінансовий аналітик, фінансист, інвентаризаційна комісія тощо.

Для підвищення ефективності контролю необхідно не тільки забезпечувати його своєчасність, але й повноту всіх операцій і процесів, а також розробити внутрішні стандарти контролю. Оскільки Положення про облікову політику – основний внутрішній документ, то при формуванні облікової політики підприємства варто передбачити проблемні питання щодо облікового відображення операцій з цінними паперами як емітента, так і інвестора. Для ефективної організації бухгалтерського обліку

цінних паперів необхідно звернути увагу на посадову інструкцію бухгалтера, який займається обліком таких операцій, та на графік документообігу усіх документів, що стосуються операцій з цінними паперами. Ця процедура дозволить виявити прогалини в організації бухгалтерського обліку та підвищити оперативність відображення результатів таких операцій у звітності. Також варто передбачити графік проведення інвентаризації, що дозволить ефективно контролювати фактичну наявність та правильність облікового відображення операцій з цінними паперами, оскільки, як у інвестора, цінні папери – це актив у вигляді фінансових інвестицій, а як у емітента – це зобов'язання.

Проблемою є також те, що керівники і спеціалісти структурних підрозділів підприємств іноді контролюють діяльність розрізнено, неплановірно і несистематично. На нашу думку, для усунення цих недоліків потрібно скласти програму поточного контролю на підприємствах, щоб систематично контролювати господарські операції та процеси. Також важливо передбачати тематичні перевірки виконання прийнятих рішень та усунення відхилень, виявлених під час попереднього контролю.

Отже, при чітко налагодженій системі внутрішньогосподарського контролю значно зменшується ризик помилок та підвищується рівень довіри до звітних даних. Крім того, контроль є однією із функцій управління, яка дозволяє своєчасно виявити та ліквідувати ті передумови і фактори, які заважають ефективному веденню виробництва, успішному досягненню поставленої мети, відкоригувати діяльність підприємства чи його структурних підрозділів.

Проведення внутрішнього контролю операцій з цінними паперами є важливим як в інтересах власників, інвесторів, інших вкладників у підприємство, так і будь-яких інших користувачів фінансової інформації, потенційних інвесторів з метою забезпечення мінімальних гарантій щодо достовірності, реальності, повноти і законності наведеної інформації.

Інформаційною базою для аудиту акцій, облігацій внутрішніх і місцевих позик, облігацій підприємств, казначейських білетів держави й ощадних сертифікатів є бухгалтерський облік, звітність про обіг цінних паперів. Бухгалтерський облік їх здійснюється на позабалансовому рахунку «Бланки суворой звітності» за номінальною вартістю. Переміщення бланків відображають в обліку на підставі прибутково-видаткових документів. Списують ці бланки позабалансового обліку одночасно з записами про реалізацію цінних паперів. Аудитори і ревізори перевіряють, чи ведеться облік цінних паперів на позабалансовому рахунку за їх видами та місцями зберігання, матеріально відповідальними особами, а також забезпечується їх збереженість.

При контролі цінних паперів необхідно виходити з того, що викладений порядок бухгалтерського обліку цінних паперів (крім векселів) не поширюється на спільні підприємства з іноземним капіталом, міжнародні об'єднання і організації з участю юридичних осіб і громадян, акціонерні об'єднання і товариства з обмеженою відповідальністю, створювані в Україні. Для цих суб'єктів діють інші методики обліку і контролю обігу та зберігання, а також проведення операцій з використанням цінних паперів.

Власники підприємств, часто не розуміючи сутності, мети і завдань внутрішнього контролю, не звертають належної уваги на побудову ефективної системи його здійснення. Хоча внутрішній контроль повинен бути інструментом, який застосовується керівництвом для цілковитої впевненості в тому, що діяльність підприємства здійснюється чесно, законно, ресурси належно захищені від втрат і використовуються економно й ефективно, а інформація щодо результатів діяльності достовірна.

Ми пропонуємо у процесі здійснення працівниками контролю за операціями з цінними паперами ставити чотири основних завдання, а саме:

- забезпечення повноти та точності записів в обліку операцій;
- дотримання законності господарських операцій з цінними паперами;
- забезпечення збереження цінних паперів;
- забезпечення захисту цінних паперів.

Для більш достатнього уявлення щодо внутрішнього контролю розглянемо його три функції (рисунок 2).

Контроль повноважень – це контроль, що забезпечує виконання лише тих операцій з цінними паперами, які дійсно сприяють розвитку організації. Такий контроль повинен запобігати зловживанням і попереджувати проведення операцій, у яких відсутня доцільність. При цьому відслідковуються зміни та виправлення облікових записів на предмет обов'язкової наявності необхідних дозволів.

Контроль документального оформлення – контроль, що забезпечує відображення всіх дозволених операцій з цінними паперами в облікових регістрах. Цей вид контролю створює умови, при яких операції правильно оформляють обліковими записами і не виправляються без відповідного дозволу.

Контроль збереження – контроль, що сприяє тому, щоб прийняті до обліку цінні папери не могли бути неправильно використані (наприклад, незаконно привласнені, украдені, залишені без догляду тощо).

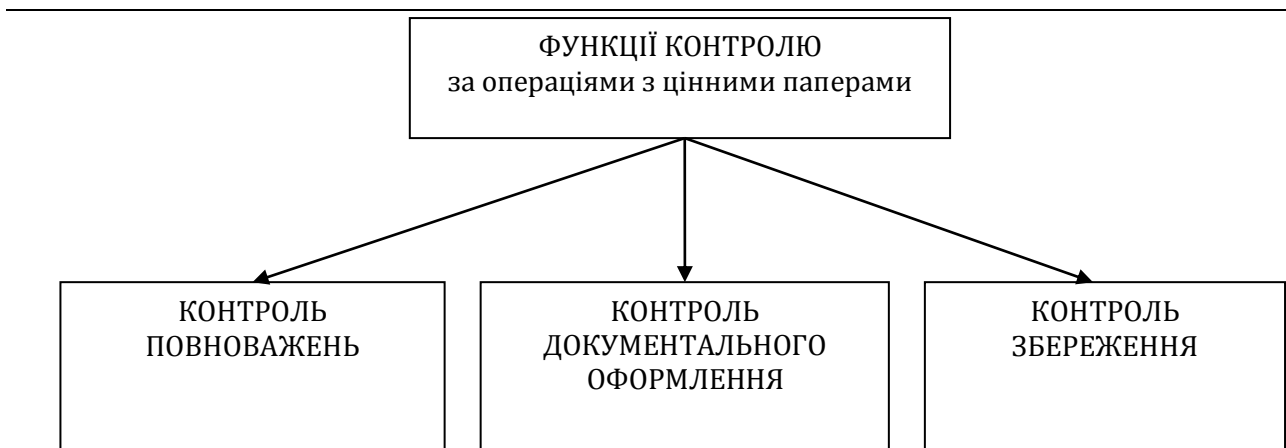

Рис. 2. Функції контролю за операціями з цінними паперами

На сьогодні на практиці виникає багато питань та проблем, зокрема, якщо оцінювати стан внутрішнього контролю на підприємствах, то він незадовільний. Найчастіше спостерігаються такі порушення:

- зловживання службовим становищем;
- невиконання або неякісне виконання службових обов'язків (формально підписують документи, не вникаючи в їх зміст, саме там, де було б вигідно підприємству, і зовсім навпаки там, де відповідальна за це посадова особа отримує особисту вигоду та ін.);
- неправильна оцінка операцій з цінними паперами з точки зору доцільності й економічності.

Вважаємо, що належна організація контролю може бути досягнута також через:

- розробку чітких внутрішніх інструкцій щодо організації внутрішнього контролю операцій з облігаціями, також повноваження суб'єктів контролю;
- обізнаність усіх працівників, які безпосередньо пов'язані з операціями з облігаціями, із усіма необхідними інструкціями;
- створення на підприємстві середовища щодо позитивного ставлення до внутрішнього контролю;
- інформування працівників про виявлені правопорушення та покарання винних.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, для впровадження ефективної системи внутрішнього контролю потрібно насамперед розробити внутрішні стандарти контролю, здійснити його автоматизацію та удосконалити нормативно-правову базу стосовно внутрішнього контролю. Також доцільно було б на підприємствах ввести посаду внутрішнього аудитора, який би здійснював посилені контрольні функції за формуванням та розподілом прибутків, відповідальністю керівників перед пайовиками і достовірністю фінансової звітності, а також за залученням додаткового капіталу інвестицій.

Список літератури

1. Бутинець, Т. А. Внутрішній контроль: суть і зміст [Текст] / Т. А. Бутинець // Вісник ЖДТУ / Економічні науки. – 2008. – № 2 (44). – С. 31-42.
2. Виговська, Н. Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація [Текст] : монографія / Виговська Н. Г. – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 532 с.
3. Максимова, В. Ф. Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства: системний підхід до розвитку [Текст] : монографія / В. Ф. Максимова. – К. : АВРІО, 2005. – 264 с.
4. Пилипенко, І. І. Цінні папери в Україні [Текст] / І. І. Пилипенко, О. П. Жук. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2001. – 305 с.
5. Орлов, І. В. Облік і контроль операцій з цінними паперами: теорія, методика, практика [Текст] : автореф. дис...канд. екон. наук: 08.06.04 / І. В. Орлов ; Нац. наук. центр "Ін-т аграрн. економіки" УААН. – К., 2005. – 22 с.
6. Мошенський, С. З. Фондовий ринок та інституційне інвестування в Україна: вплив на інвестиційну безпеку держави [Текст] : монографія / С. З. Мошенський. – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 432 с.
7. Андрущак, О. Л. Співвідношення контролю та нагляду за обігом акцій на ринку цінних паперів України [Текст] / О. Л. Андрущак // Університетські наукові записки. – 2012. – № 3. – С. 310-315.
8. Сагова, О. Особливості організації та методики аудиту фінансових інвестицій [Текст] / О. Сагова // Економічний аналіз. – 2010. – Вип. 6. – С. 489-492.
9. Войнаренко, М. П. Корпоративні цінні папери: обліково-фінансовий аспект [Текст] : монографія / М. П. Войнаренко, С. З. Мошенський, Н. А. Пономарьова. – Житомир: ЖДТУ, 2006. – 260 с.

-
10. Бурцев, В. В. Основные аспекты организации внутрихозяйственного контроля в акционерном обществе / В. В. Бурцев // Аудитор. – 2002. – № 4. – С. 38-41.

References

1. Butynets, T. A. (2008). Vnutrishnii kontrol: sut i zmist. Visnyk ZhDTU, 2 (44), 31-42.
2. Vyhovska, N. H. (2008). Hospodarskyi kontrol v Ukraini: teoriia, metodolohiia, orhanizatsiia. Zhytomyr: ZhDTU.
3. Maksimova, V. F. (2005). Vnutrishnii kontrol ekonomichnoi diialnosti promysloвого pidpriemstva: systemnyi pidkhid do rozvytku. Kyiv: AVRIO.
4. Pylypenko, I. I. (2001). Tsinni papery v Ukraini. Kyiv: IVTs Derzhkomstatu Ukrainy.
5. Orlov, I. V. (2005). Oblik i kontrol operatsii z tsinnymy paperamy: teoriia, metodyka, praktyka : avtoref. dys...kand. ekon. nauk: 08.06.04. Kyiv.
6. Moshenskyi, S. Z. (2008). Fondovyi rynek ta instytutsiine investuvannia v Ukraina: vplyv na investytsiinu bezpeku derzhavy. Zhytomyr: ZhDTU.
7. Andrushchak, O. L. (2012). Spivvidnoshennia kontroliu ta nahliadu za obihom aksii na rynku tsinnykh paperiv Ukrainy. Universytetski naukovy zapysky, 3, 310-315.
8. Sahova, O. (2010). Osoblyvosti orhanizatsii ta metodyky audytu finansovykh investytsii. Economic Analysis, 6, 489-492.
9. Voinarenko, M. P., Moshenskyi, S. Z. & Ponomarova, N. A. (2006). Korporatyvni tsinni papery: oblikovo-finansovyi aspekt. Zhytomyr: ZhDTU.
10. Burcev, V. V. (2002). Osnovnye aspekty organizatsii vnutrihozjaystvennogo kontrolja v akcionernom obshhestve. Auditor, 4, 38-41.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2015 р.